

Boda Zsolt: Globális ökopolitika

A könyvismertetőt írta: Ohnsorge-Szabó László

Témák: állam, biodiverzitás, diskurzus, egyezmény, elosztás, fenntarthatóság, globalizáció, kereskedelem, környezet, lokalizmus, modern, ökológia, politika, stratégia, szabadság, tulajdonjog, USA, WTO

A kötet azoknak lehet érdekes, akik a modern társadalmak környezeti fenntarthatóságának biztosítása ügyében nem elégszenek meg az általam tipikusan vélt két szélsőséges állásponttal. Az egyik véglet a problémát kisebbiteni igyekszik, vagy ha elismeri, akkor megoldását egyfajta technológiai optimizmus jegyében a jövőbe tolja. A másik látja, hogy a helyzet válságos, kritikusan viszonyul hozzá, megsemmisítőnek vélt bírálatot mond a modern nemzeti és nemzetközi intézmények, a döntéshozók, sőt akár a fogyasztók tömege felett – gyakorlatilag azonban a világ folyásán éppúgy nem sokat változtat, mint a konformista pólus.

Boda bemutatja egyfelől, hogy a főáram konformista attitűdöt megalapozó érvrendszere hol sántít, másfelől pedig hogy milyen sokféle elrugaszkodási mód kínálkozik a jelen helyzettől. Közben többször is felhívja a figyelmet, hogy a fenntarthatóságot képviselő, a befolyásos párt(ok) jelentős túlerejével szemben felvonuló, plurális tereket, intézményeket és gyakorlatokat képviselő ökopolitika korántsem biztos, hogy kellő időben fog győzni. A „jó” győzelmében, ha egyáltalán merjük ezt a szót használni, nem bízunk, legalábbis nem veszi biztosra. Az emberi világ, a nemzetközi és nemzeti politika „órája” nem szükségképpen van összehangolva a nem-emberi glóbuszéval. A kettő összehangolása egyre inkább feladat, ám ezzel előzetesen, mindenfajta cselekvés előtt, nemigen foglalkozik senki.

Boda kötete három fő részből áll. Az első rész a főáramú gazdaságelmélet által a globális problémákra adott válaszokat és azok hiányosságait mutatja be. Többek között eredeti meglátás itt, hogy a Brundtland-jelentéssel karriert befutó „fenntartható fejlődés”-fogalmat nem újszerű ökopolitikai revelációként értelmezi, hanem az évtizedekkel korábban indult ökológiai tudatosulási folyamat neoliberalizmussal való megfertőződéséeként (43. o.). Erre utal, hogy a „fenntartható fejlődés”-felfogás elismeri a fejlődő országok jogát a planétát pusztító növekedéshez, valamint magáévá teszi a tévhitet, hogy a szegénység modernizációval való kezelése automatikusan ökológiai fenntarthatósághoz vezet. A tézis bizonyítása során a szerző nemcsak elméleti munkákat használ, hanem a nemzetközi megállapodások szellemét feltáró diskurzuselemzést is. (Utóbbi egyébként általában is jellemző a kötetre: a nemzetközi politikai dokumentumok szövegeiben végig igyekszik kimutatni az egyes megközelítésmódok sajátosságait, felmérni az érdekeltek relatív erőpozícióját.) Olyan izgalmas és vitatott kérdésekben foglal állást, mint létezik-e globális környezeti dömping, vagy a globalizáció, s ennek részeként a szabad kereskedelem terjedése globálisan javít-e a környezet állapotán. Végkövetkeztetése szerint a gazdaság lokalizálása szükséges, de nem elégséges feltétele a fenntartható fejlődésnek (58. o.). A lokalizáció azért fontos, mert nemcsak hogy nehéz a külső (externális) költségek megfizettetése, hanem mert globális *léptékben* nem is tudhatjuk, hol, milyen és mekkora költségek jelentkeznek.

Boda elemzése a biológiai sokféleségről (biodiverzitásról) és a nemzetközi klímapolitikáról rengeteg új adalékkal szolgál, s mivel részletes, ezért az ördögöt is megtalálja. Eszerint nem annyira elvi, mint inkább empirikus okai vannak annak, hogy a piacpárti paradigma megoldási javaslatok e téren nem kielégítőek. Ha tiszta modellekben gondolkodunk, hosszú távon és népük egésze számára haszonmaximáló döntéshozókat, jól működtethető piacokat, a fejlődő világ országaiban kellő biotechnikai felkészültséget tételezünk fel, amely lehetővé teszi ezen országok hihetetlenül gazdag biodiverzitásának értékelését, akkor jöhet a piac. Csakhogy – mint Boda bemutatja – fényévekre vagyunk e feltételek teljesülésétől. Az általános közgazdasági logika – a Hardin-féle közlegelők tragédiája tanulsága nyomán – tulajdonjogok hozzárendelésével próbálkozik, ám ez a módszer nem hoz eredményt. Jelen helyzetben az is probléma lenne, ha globális közjószágnak minősítenék a fejlődő országok génállományát, és az is, ha a fejlett világ kutatóipara által levédett, szabadon adható-vehető szabadalmak formájában válnának áruvá, kismennyiségben a termőhely élővilágát és az ott élő népeket. Ha pedig mégis megtörténne a tulajdonjogok hozzárendelése, akkor is egyéb komoly problémák vetődnek fel, így például kérdés, hogy a szabadalmi rendszer mint egyfajta tulajdonjog, elégséges ösztönző-e a biológiai sokféleség fenntartásához.

A modernitás teremtette médiumoktól (emisszió-piac) várható segítség a klímapolitika terén függ attól, hogy ezeket a fejlett országokban vagy a fejlődők és a fejlettek relációjában kívánják-e alkalmazni, ami a gazdasági

eszközök társadalmi beágyazottságának fontosságára is rámutat (85. o.). A szerző jól látja, hogy ha a természeti erőforrásoknál az externáliákkal megemelt piaci árak közelebb is visznek egy lépéssel a fenntarthatóság felé, megfelelő beágyazás nélkül olyan mellékkövetkezményekre lehet számítani (egyenlőtlenségek fokozódása, újabb profit-hajhász stratégiai játékterek megnyílása), amelyek más vonatkozásban távolítanak el a kívánt céltól.

Számomra, aki az ökológiai gazdaságtan egynémely tanításával valamelyest tisztában vagyok, de a nemzetközi kapcsolatok tudományában kevéssé, a kötetnek az a része volt a leginkább újszerű, amely a globális politikáról és a globális társadalomról szól (második és harmadik rész). Boda számára a nemzetközi kapcsolatok jelentik a végső értelmezési keretet. Szerinte már csak ezen a szinten értelmezhetők és rendezhetők el a globálissá vált modernitás ügyei (nemcsak a környezetiek, hanem az egészségügyi és a pénzügyiek is – 13. o.). A legfontosabb cselekvők már nem kizárólag az államok, hanem a többnyire velük egyenlő erejűvé vált transznacionális vállalatok, az államok együttműködésével létrejött regionális kezdeményezések, valamint – talán ez a legérdekesebb és leginkább vitatható megállapítása a szerzőnek – a globális civil társadalom. Ez persze nem mond ellent annak, hogy az ügyek elrendezése nem lehetséges a – bizonyos környezetvédők kedvenc szavával élve – „lokális” cselekvés nélkül. A lokalitás hangsúlyozásából számomra az a leglényegesebb, hogy nem sok értelme és kifutása van a globális problémák olyan „megoldásainak”, amelyek továbbra is csak a válsághoz vezető globális tényezőkkel foglalkoznak, s érzéketlenek a nemzeti, a regionális, a települési és a kulturális jellemzők iránt.

A szerző sajátosan új perspektívába helyezi a nemzetközi kapcsolatok tudományának diskurzusát azzal, hogy ökopolitikailag értelmezi. A diskurzust uraló terminusok (realizmus, liberalizmus/idealizmus és a hegemon uralta világpolitika) mind abból a szempontból kerülnek elő, hogy meddig terjedhet az államok nemzetközi szerepvállalása ökopolitikai kérdésekben. Következtetése nem optimista, de nem is végletesen pesszimista, amennyiben e keretben is adható olyan értelmezése a nemzetállami külpolitikának, amelyben a biztonságpolitikai szempontok a környezetvédelmi egyezményekben való részvételt segítik, vagy legalábbis nem zárják ki. Boda az egyszerű érdekalapú megközelítést nem tartja kellően pontosnak, mivel bizonyosfajta idealizmus az államok együttműködésében is tetten érhető, amit a kétszáz nemzetközi környezetvédelmi megállapodás pusztán léte is kifejez. A helyzet percepciója legalább annyira fontos, s az államok egyértelmű érdek-meghatározásához szükséges belső egység sincs meg, ezért kétségbe vonható az egyértelmű és monolit „érdek”-fogalom végső alapként való hivatkozása. Az ökológiai problémakör terén Boda értelmezésében a hegemon-elmélet részleges megerősítést talál, amennyiben igen fontos – újabban inkább visszahúzó – szerep jut az Egyesült Államoknak a nemzetközi ökopolitikában, bár a hegemon végső soron nem mindig szükséges és elégséges feltétele az együttműködésnek (99–116. o.).

Még ha az államok kizárólag stratégiai megfontolások szerint járnának is el, az sem feltétlenül jelentene környezet-ellenességet: például amikor szigorúbb hazai előírásaikat igyekeznek érvényesíteni. A globális viszonyok reménytelen anarchiaként való jellemzésétől Boda úgy tud elhatárolódni, hogy közben nem érheti a vád, vágyait összekeveri a valósággal. Mindenesetre tény, hogy az államok majdnem minden nemzetközi vállalkásukat teljesítik, annak ellenére, hogy nincs felettük szankcionáló szervezet. A demokratikus államok valamennyire kénytelenek polgáraik kedvében járni, ténylegesen elfogadják bizonyos normatív elveket, s kereskedelmi és egyéb kapcsolataik többnyire nem is teszik lehetővé, hogy tartósan visszaéljenek partnereik bizalmával: korunkban „*történelmi léptékben példátlan nemzetközi együttműködés*” (120. o.) alakult ki. Nem zárható ki, hogy a globális ökológiai folyamatokra vonatkozó bizonytalan tudásunk is kedvezően befolyásolja a nemzetközi együttműködést, mivel csökkenti a stratégiai cselekvés lehetőségét (123. o.).

Boda érvelését különösen értékké teszi, hogy az ökopolitika normáit és elveit nemcsak bemutatja, hanem ezek megvalósulására is rámutat (a „van” jelenlétére a „kell”-ben, és fordítva – 131. o.). Ezért lehet a nemzetközi jognak (köztük a környezetileg releváns részeknek) is hatása, annak ellenére, hogy nincsenek, illetve tisztázatlanok a szankciók. A különféle, ökológiaileg fontos nemzetközi konferenciák és az általuk megfogalmazott elvek azonban az elmúlt évtizedekben egyfajta „visszafejlődésen” mentek keresztül a neoliberais irányzat előretörése miatt, ami helytelen alapokra helyezte a nemzetközi intézmények által képviselt álláspontot is a környezet és a fejlődés összefüggésében. Boda bemutatja, hogy ebben a félreecsúszásban miként játszott szerepet a fejlettek szűkmarkúsága és felelősségük fel nem vállalása a globális ökológiai problémákért, valamint a fejlődő világ rosszul értelmezett utolérési törekvése és a helyi elitek ragaszkodása a szuverenitás túlhaladott értelmezéséhez (144. o.). A közös felelősségről való beszéd azonban hatékony cselekvés helyett egyre inkább mindkét országcsoport felmentését szolgálja. Ugyanakkor Boda arra is felhívja a figyelmet, hogy a fontos Észak–Dél megkülönböztetés ellenére sem egységesek a pólusok (149. o.), azaz ebben a vonatkozásban is pluralista álláspontot képvisel.

A nemzetközi rezsimek működőképessége – az ezt tagadó realista tanokkal szemben – nem jelenti azt, hogy működésüket áthatja a fenntarthatóság szolgálata. Ezt példázza a globális szabadkereskedelmi rezsimek biztosító, messze legnagyobb hatalmú Kereskedelmi Világszervezet (WTO) léte, és az a jellemzője, hogy a szervezet kizárólag a kereskedelem szabályozásával foglalkozik (157. o.). Boda a vonatkozó dokumentumok részletes,

ugyanakkor lényegét kifejező bemutatásával bizonyítja, hogy bár a környezeti szempont egyfajta minimumként megjelenik a szervezet működésében, ám ennek státusa igencsak bizonytalan. Mi több, a környezetvédelmi indíttatású, akár nemzetközi környezeti egyezmények betartását szolgáló kereskedelmi szankciók jogossága is kérdéses, a nemzetközi jog szerint megalapozatlan (156–173. o.). Boda leírásából azonban az is kiderül, hogy a WTO nem a környezet (és a szociális kérdések) tudatos háttérbe szorítására és a szabad kereskedelem oltárán való feláldozására szolgáló intézmény (bár a gyakorlatban annak látszik), hanem inkább egy idejétmúlt alapokra épített, ugyanakkor bizonyos jelenbeli érdekek által fenntartott, kétes missziójú grémium, amely olykor tudatosan nem foglal állást igen fontos ügyekben, mivel ehhez nincs felhatalmazása (166. o.). Látható, hogy ezt a bizonytalanságot a multinacionális tőke-érdekek úgy igyekeznek eloszlatni, hogy egyértelművé váljon a liberalizáció (a szabad kereskedelem és a szabad tőkeáramlás) dominanciája és a nemzeti szuverenitás visszaszorítása (169. o.).

Mint már utaltunk rá, Boda a globális ököpolitika szövetében kiemelt szerepet tulajdonít a globális civil társadalomnak. E fogalom a nálunk is jól ismert habermasi tradícióból származik. A civil társadalom – a Habermas és követői által modernizált változatban – nem az állami és nem a gazdasági szféra vonatkozásában értendő, hanem spontán szövetkezések, mozgalmak halmazaként, amely képes normatív alapon egyetértést teremteni, képes a bizalom, a társadalmi erények kiművelésére, s képes változtatni a jogállam felépítésén és működési elvein (178–181. o.).

Boda szerint a civil társadalom elmozdulás a posztmaterializáció és a posztmodernizáció felé, új értékeket és elvi elköteleződéseket hoz létre. Csökken a bizalom a modernitás intézményei iránt, legyenek azok államiak vagy piaciak, ugyanakkor e távolságtartás nem jelenti ezek elvetését is. A hagyományos politikai aktivitás ugyan csökken, de a mozgalmakban való részvétel erősödik, amit a nemzetköziesedés tesz újszerűvé. A gazdaság, a társadalom és az értékek együtt változnak, s e három tényező egyike sem határozza meg a másikat. Ebből az következik, hogy a civil társadalom – illetve az a nehezen körvonalazható képződmény, amelyet jobb híján így nevezünk – nem kíván a rendszer, az állam és a gazdaság helyébe lépni, inkább átforgalmazza azt, új kulturális mintákat épít bele, miközben maga is építkezik belőle. A civil szféra ma a gondolatok, javaslatok és gyakorlatok legfontosabb forrása (182–185. o.).

Boda szerint nemzetközi közösségről nem lehet beszélni, de nemzetközi társadalomról igen (187. o.). Létezik nemzetközi közvélemény, s ha felszínes is, van egyfajta azonosulás bizonyos hívó-fenomenének mentén, és bővül a népeességnek az a része, amely képes és akar is tőle távoli ügyekről morális-politikai állásfoglalást tenni. Az államközi rend mellett kialakult egy többközpontú világ, ami *turbulens*, de nem *anarchikus*. Az anarchia a benne uralkodó bizonytalanság ellenére kiszámítható az érdek- és a hatalmi viszonyok mentén, miközben a turbulencia miatt a világban jelenlevő különböző világlátások következményei kiszámíthatatlanok. Mindez akár a környezetvédelem javára is válhat, a civil társadalom *kormányozni* képes, persze a kormányzásnak abban a puha, posztmodern értelmében, amelyet a szerző alaposan körüljár (189., 192. o.).

A kötetnek az életformaadás szempontjából legizgalmasabb része annak vizsgálata, hogy a fenti politikaformálás mi módon, milyen eszközökkel, miféle diskurzusokban és társulásokon keresztül lehetséges a civil társadalomban közösségi, illetve egyéni szinten (193–214. o.). A mozgástér ma már az egyének és a soraikból összeálló civil társadalom számára a globálistól a lokálisig terjed (215–229. o.), mindkét szinten hallathatja hangját az ember, illetve találhat olyan gyakorlatokat, feladatokat, amelyek elvégzése a morális értékek nagyobb térnyerését segítheti elő. Ezek az értékek beszivároghatnak abba a rendszerbe (állam, igazgatás, politika, vállalkozások tere), amelyet már nem tekintünk életünket meghatározó szükségszerűségnek, de ellenségnek sem. Törekvéseiben a Boda által leírt civil társadalom mindig a határon áll, mivel mind az immanensbe, mind a transzcendensbe ereszkedés elgyengít vagy megalomániába kerget, reménytelenségbe vagy túlzott reménykedésbe sodor. A kötet tanulságát a magam részéről ebben a határon állásban, illetve az egyoldalúan filozófiai koncepciónak a *mindennapivá*, ugyanakkor planetárisan-hétköznapivá átértelmezésében vélem felfedezni. (Helikon Kiadó, h. n., 2004)